НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. С. Батиргареєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ЇЙ

(рецензія на монографію Мокляка В. В. «Протидія терористичній діяльності в Україні»)

Сучасний тероризм, напевно, є одним з найдинамічніших видів злочинної активності, що в умовах світових процесів глобалізації та інформатизації різних сфер життєдіяльності суспільства здатен оперативно реагувати на нові виклики сьогодення. Використання під час здійснення терористичної діяльності високих технологій, сучасних досягнень науки і техніки, розширення транскордонного співробітництва між злочинцями, їх міжрегіональна міграція та інші притаманні їй властивості роблять тероризм універсальним засобом вирішення широкого спектру завдань – як внутрішньополітичних, так і геополітичних з метою посилення позицій впливу на світову спільноту. Саме тому невипадково, що всюди, де існують збройні конфлікти чи йде війна, тероризм стає поширеною повсякденною практикою під час ведення воєнних дій. Не виключенням, на жаль, стала й Україна, де явище тероризму набуло свого стрімкого поширення саме під час розпочатої у 2014 році збройної агресії рф проти нашої держави за участі та під керівництвом спеціальних служб і силових відомств держави-агресора, які скористалися революційною ситуацією, загостренням соціальних протиріч в українському суспільстві, поширенням сепаратистських й екстремістських настроїв населення Сходу і Півдня України для створення і сприяння злочинній діяльності незаконних збройних формувань, терористичних груп і організацій. Ще більше ситуація загострилася після розгортання у лютому 2022 року повномасштабної війни рф проти України, коли держава-агресор почала активно застосовувати терористичні засоби проти мирного населення для отримання переваг на полі бою, масовано обстрілюючи житлові будинки, об'єкти цивільної інфраструктури тощо. І хоча, за даними Global Terrorism Index, Україна істотно покращила свій показник у світовому рейтингу тероризму, перемістившись з 11 позиції у 2016 р. на 73 позицію у 2022 р. (перевищивши навіть показник довоєнного 2013 р. – 51 місце у переліку), це аж ніяк не свідчить про те, що явище тероризму для України перестало бути актуальним. Навпаки, повномасштабна війна рф проти України сприяла маскуванню його під воєнні дії, які не враховуються GTI. Численні факти руйнувань та знищень об'єктів цивільної інфраструктури, цілеспрямовані напади та звірства, здійснювані проти цивільного населення України, інші серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, створення та залучення терористичних угруповань до участі у збройній агресії рф проти України, фінансування тероризму стали підставою для визнання на міжнародному рівні таких дій з боку рф актами терору проти українського населення та воєнними злочинами. Рішучою реакцією на зазначені наслідки стало те, що 21 листопада 2022 р. Парламентська асамблея НАТО визнала рф державою-терористом,

а Європарламент 23 листопада 2022 р. прийняв резолюцію щодо визнання рф державою-спонсором тероризму. Все це зайвий раз підтверджує, що в сучасних умовах структура терористичних загроз зазнає постійних модифікацій, а тактика ведення терористичної діяльності постійно й оперативно змінюється, що зумовлює визнання терористичної діяльності однією з основних загроз національній безпеці України та відповідно однією з найактуальніших суспільних проблем сьогодення, яка вимагає постійної уваги з метою вдосконалення політики національної безпеки, оновлення керівних документів стратегічного планування у сфері боротьби з тероризмом, надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання й припинення терористичних посягань.

У цьому сенсі підготовлена В. В. Мокляком монографія «Протидія терористичній діяльності в Україні» стала не лише своєчасною реакцією на виклики часу її написання, а й відбиттям заснованої на багаторічному досвіді практичної роботи у Службі безпеки України наукової інтуїції та вміння автора відчувати тенденції й робити науково обґрунтовані прогнози щодо такого суспільно небезпечного явища, як терористична діяльність.

Усвідомлюючи, що ґрунтовне наукове дослідження має починатися з окреслення шляху отримання наукового знання, перший розділ своєї монографії автор приділив теоретико-методологічним засадам дослідження терористичної діяльності, в якому здійснив огляд й узагальнення результатів різногалузевих досліджень щодо розуміння сутності, форм і проявів явища тероризму та існуючих методів боротьби з ним, а також положень міжнародних універсальних і регіональних нормативно-правових актів та національного законодавства, що дозволило йому віднайти власний сегмент наукового пошуку в нових суспільно-політичних реаліях.

Як видається, автору вдалося представити й дослідити терористичну діяльність в Україні як абсолютно нову реальність, що характеризується багатомірністю та гібридністю форм її існування. Низка питань, які порушуються у монографії і які донедавна ще здавалися далекими від реальності, у нових воєнно-політичних умовах не лише набули конкретного прояву, а й виявилися тими вразливими місцями в національній системі протидії тероризму, які в умовах повномасштабної війни мали своїм наслідком окупацію нових українських територій, загострення суспільно-політичної обстановки в країні, збільшення кількості терористичних угруповань, які долучилися до збройного протистояння на боці агресора. Незахищеність інформаційного простору України від деструктивного впливу екстремістської та терористичної ідеології, ворожої пропаганди та дезінформації, недостатній рівень кібербезпеки об'єктів кіберзахисту є доказом очевидності існування інформаційних загроз терористичного характеру, які, за справедливим застереженням В. В. Мокляка, вимагали якнайшвидшого визнання одним із пріоритетів державної політики у сфері інформаційної безпеки створення ефективної системи механізмів і заходів інформаційної протидії спеціальним інформаційним операціям рф, спрямованим на пропагування ідеології тероризму, провокування екстремістських і терористичних проявів, загострення й дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних, мовних та міжконфесійних конфліктів шляхом вчинення терористичних актів.

Монографія В. В. Мокляка являє собою цілісну наукову працю, якою охоплюються всі базові блоки кримінологічного знання про явище терористичної діяльності. Червоною стрічкою у роботі проходить ідея гібридного характеру терористичної діяльності в Україні, який інтерпретується автором як комбінування цілеспрямованих насильницьких, технологічних, диверсійних та інформаційних протиправних дій на території України, проти громадян України за її межами, в інформаційному просторі України та в українському сегменті мережі Інтернет, у терористичних цілях. При цьому пропонується кримінологічне визначення терористичної діяльності та розкривається її структура, в межах якої приділяється увага детальному розгляду предмета терористичної діяльності, її об'єктів (загального, спеціального та безпосереднього), мотивів і цілей, суб'єктів, засобів, форм та способів її здійснення, а також її результатів, що є свідченням вмілого використання праксеологічного підходу.

На окреме схвалення заслуговує той великий обсяг аналітичної роботи, яку провів автор, здійснюючи ревізію приписів кримінального законодавства України на предмет встановлення переліку кримінальних правопорушень, що можуть охоплюватися поняттям «терористична діяльність». І тут дуже цікавим і новаторським є підхід дослідника,

за якого він пропонує до терористичної діяльності, окрім власне так званих «терористичних злочинів», передбачених статтями 258–258[5] КК (*а від 21 березня 2023 р. ще й ст. 258[6] КК – курсив наш*), відносити й інші види протиправної поведінки, що можуть вчинятися з терористичною метою. Останні ним класифікуються на три категорії: 1) злочини, що мають характер терористичних актів (зокрема, ті, що вчиняються або можуть бути вчинені шляхом нападу, захоплення, блокування, пошкодження, знищення відповідних об'єктів, у тому числі у спосіб вибухів, підпалів тощо (статті 113, 194[1], 261, 266, 277, ч. 3 ст. 298, ч. 2 ст. 279, ст. 292 КК та ін.), або ж шляхом вчинення умисних вбивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи погроз їх вчинення, викрадення людей, захоплення заручників, застосування зброї, вибухових пристроїв або погрози їх застосування (ст. 112, ч. 2 ст. 147, ст. 349, ст. 443 КК та ін.); 2) злочини, спрямовані на підготовку терористичних актів (статті 260, 263[1], 447 КК); 3) злочини, спрямовані на забезпечення чи укриття терористичної діяльності (статті 259, 300, 359 КК тощо). Запропонована система кримінально протиправних діянь, розглянутих у контексті терористичної діяльності, виглядає логічно впорядкованою та методологічно виправданою, а подальші наукові розробки в цьому напрямку вбачаються перспективними у галузі наук кримінально-правового циклу, адже кожна з указаних груп кримінальних правопорушень і навіть кожен з них окремо можуть стати предметами самостійних досліджень в умовах збройної агресії.

Надаючи кримінологічну характеристику терористичним злочинам, В. В. Мокляк застосовує дуже вдалий прийом, який дозволив йому як найяскравіше продемонструвати вплив збройного конфлікту на терористичну діяльність в України. Охопивши своїм дослідження період часу з 2013 року (довоєнний рік) та подальші роки, у своїй монографії він не лише ґрунтовно проаналізував рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку та регіональний розподіл злочинів, передбачених статтями 258–258[5] КК України, а й виявив основні тенденції терористичної діяльності в Україні та надав їм достатньо переконливе пояснення. Як приклад, можна навести тенденцію щодо зменшення (починаючи з 2017 року) кількості облікованих терористичних злочинів, яка обґрунтована автором низкою обумовлюючих чинників, серед яких активізація боротьби з тероризмом, підвищення оперативних спроможностей сил безпеки України та, як результат, успішне проведення численних спецопераций СБУ, що призвело до викриття та припинення злочинної діяльності значної кількості терористичних груп та інших злочинних об'єднань на території України, зниження інтенсивності ведення бойових дій на Сході України, певна стабілізація криміногенної обстановки в сфері громадської безпеки. Цілком очевидно, що такі висновки були зроблені В. В. Мокляком насамперед з позиції фахівця-практика, який має багаторічний досвід оперативної роботи в СБУ. Напевно, що наведені пояснення виявленої тенденції ще тривалий час залишалися б незмінними, якби не повномасштабне військове вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 року, яке, як уже наголошувалося, призвело до маскування терористичної діяльності під воєнні дії і актуалізувало нові виклики національній безпеці України, зумовлені трансформацією терористичних загроз у нових воєнно-політичних умовах. А це, безумовно, є потужним поштовхом до подальших наукових пошуків у цій царині.

Так само, дуже корисними є напрацювання автора в частині здійсненого ним кримінологічного аналізу регіональних особливостей терористичної діяльності в Україні. Встановивши, що найбільш ураженими проявами терористичної діяльності регіонами України є Донецька, Луганська, Одеська і Харківська області, він пояснив це зосередженням на території вказаних регіонів екстремістських і терористичних груп та організацій, розгортанням ворожої агентурної мережі, значною часткою проросійськи налаштованих місцевих жителів, накопиченням у населення нелегальної зброї, а також великою протяжністю неконтрольованої ділянки сухопутного кордону із державою-агресором у випадку з Харківською областю та постійною загрозою морського вторгнення в Україну у Чорноморському регіоні у випадку з Одеською областю. Такі умовиводи автора, знов-таки, не є його суто логічними припущеннями, а є результатом знання ним оперативної ситуації у цих регіонах. Не можна не вказати й на прогностичні здібності дослідника, який дійшов висновку, що перспективою розвитку терористичної діяльності в Україні є подальше посилення загрози вчинення терористичних актів у місцях масового перебування людей, знищення та пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, захоплення заручників

із терористичною метою, вчинення кіберзлочинів у терористичних цілях, активізація пропаганди й поширення ідеології тероризму в інформаційному просторі та українському сегменті мережі «Інтернет» тощо. Всі ці прогнози, на жаль, виявилися реалістичними в умовах повномасштабної війни рф проти України.

У ракурсі вдосконалення наукової розвідки корисними виглядають й представлені В. В. Мокляком дані щодо кримінологічних ознак осіб, які здійснюють терористичну діяльність в Україні. І тут тривожним виявився встановлений на підставі проведеного автором емпіричного дослідження факт, що помітну роль у здійсненні терористичної діяльності в Україні відіграють професійні військові (34, 8%) та працівники силових структур – представники спецслужб та їх агенти (4,4%), що, на наш погляд, є специфічною особливістю терористичної діяльності на території нашої країни, яка істотно підвищує загрози та наслідки від такої діяльності через наявність у вказаних осіб відповідних професійних навичок, знань і вмінь.

Заслуговує на позитивну оцінку й спроба автора надати типологію терористів, виходячи з мотивації та спрямованості терористичної діяльності. При цьому на підставі першого критерію всі терористи ним поділяються на такі типи: корисливо вмотивовані, ідеологічно вмотивовані та терористи, які прагнуть стати відомими (прославитися); за другою ознакою виділяються політично спрямований, націоналістично спрямований і диверсійно спрямований тип терористів.

Так само наукову цінність представляє ґрунтовний аналіз і розкриття у роботі зовнішньополітичних, внутрішньополітичних, ідеологічних, інформаційних, безпекових, соціально-економічних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, соціально-психологічних криміногенних чинників, які породжують та зумовлюють терористичну діяльність в Україні. Це дозволило авторові пізнати глибинні процеси, які обумовлюють терористичну діяльність в Україні, і підтвердити висловлену ним тезу про те, що терористична діяльність на території України обумовлена збройною агресією РФ і є одним із засобів ведення гібридної війни проти нашої країни.

Крім того, враховуючи спрямованість зусиль України на інтеграцію в європейський та світовий простір, органічним елементом монографічної роботи є звернення автора до вивчення зарубіжного та міжнародного досвіду боротьби з тероризмом. Добре розуміючи важливість виявлення слабких місць національної системи протидії тероризму та пошуку шляхів підвищення її ефективності саме з позиції компаративістського підходу, В. В. Мокляк не лише розглянув та узагальнив зарубіжне антитерористичне законодавство, міжнародно-правові документи у цій сфері, систему міжнародних інституцій і їх повноваження, а й приділив увагу аналізу найкращих практик протидії тероризму у США, Великій Британії, Ізраїлі та ФРН. Такий методологічний підхід дозволив автору сформувати достатньо великий багаж теоретико-прикладних напрацювань, який яскраво розкрився під час дослідження ним напрямів протидії терористичній діяльності в Україні.

І тут, знов-таки, проявило себе вміння дослідника поглянути на проблему системно, адже пропонуванню власного бачення комплексу пріоритетних заходів протидії терористичній діяльності в Україні, яким охоплюються заходи щодо запобігання, виявлення і припинення терористичної діяльності, а також мінімізації та усунення її наслідків, передує формулювання автором монографії стратегічних напрямів розвитку державної антитерористичної політики. При цьому серед запропонованих інституційних, організаційних, правових та управлінських засобів забезпечення антитерористичної безпеки держави й суспільства достатньо перспективними в плані концептуальних підходів виглядають обґрунтування потреби в розбудові Національної системи стійкості до впливу терористичних та інших видів загроз; розвиток стратегічних комунікацій у секторі безпеки й оборони; реформування сектору безпеки й оборони відповідно до стандартів ООН і НАТО; удосконалення законодавства у сфері боротьби з тероризмом; створення системи захисту об'єктів можливих терористичних посягань; формування культури безпечної поведінки фізичних і юридичних осіб та нетерпимого ставлення до ідеології екстремізму й тероризму; залучення громадськості до боротьби з тероризмом; використання інноваційних технологій пошуку й викриття окремих осіб, груп та організацій, що планують та здійснюють терористичну діяльність; інтеграція до європейських і євроатлантичних систем колективної безпеки. Саме ці аспекти забезпечення антитерористичної безпеки проявили себе в умовах повномасштабної війни як такі, що виявилися найбільш

вразливими її позиціями. Це зайвий раз підтверджує, що теоретичні напрацювання В. В. Мокляка є практично орієнтованими і є свідченням вміння автора бачити сутність явища і відчувати перспективи його розвитку.

Монографія наскрізь пронизана практичною складовою, що значно прикрашає її зміст, адже в ній знаходить своє відбиття й власний досвід практичної роботи автора в органах безпеки, й результати узагальнення експертної думки.

Звісно, що як будь-яка цікава наукова робота, ця монографія викликає у читача цілком природнє бажання отримати відповіді на низку додаткових запитань, і насамперед щодо того, наскільки видозмінилася терористична діяльність в Україні у зв'язку з розгортанням рф повномасштабної війни, чи вдалося набути за ті вісім років досвіду, який дозволить ефективно протидіяти терористичній діяльності в нових воєнно-політичних умовах, та ін., але в цьому і є її головне призначення – бути імпульсом, що спонукає до подальших наукових роздумів та пошуку нових аспектів проблематики, які дозволять розкрити нові, раніше невідомі грані такого мінливого і багатоаспектного явища, як терористична діяльність.

Наприкінці не можемо не підкреслити, що представлена В. В. Мокляком монографія свідчить про те, що перед нами не лише досвідчений практик, а й талановитий учений, який добре розуміє важливість консолідації науки і практики у вирішенні питань, що становлять загрозу національній безпеці України, і продовжує свою творчу діяльність, розширюючи наукові горизонти та опановуючи нові пласти кримінологічної науки.

Стаття надійшла до редакції:10.05.2023 р.
Прийнята до друку: 20.05.2023 р.